

Veda ako hra

Ladislav Kováč

Ak by vedec mal byť človek s mimoriadnou schopnosťou chladnej nestrannosti a objektivity, tak holandský profesor histórie Johan Huizinga rozhodne taký nie je. (Lenže kto zo skutočných vedcov vlastne bol alebo je taký? Je vôbec možné predstaviť si za horúčkovitou aktivitou človeka, čo celý svoj čas venuje premýšľaniu alebo experimentovaniu, niekedy priam i proti pudu vlastnej sebazáchovy, motiváciu hnanú motorom čistej racionality? Neplynie jeho aktivita z emocionálnych zdrojov, ktoré sú vždy subjektívne a nie je vlastne i vtedy, keď sa vyznáva zo svojho skepticizmu a pochybovanie vyhlasuje za hlavnú cnosť vzdelanca, fanatikom tejto svojej viery? Zdá sa, že iba zo sumácie jednostrannosti vedeckých fanatikov sa rodí objektívny vedecký obraz sveta.)

Huizinga je dokonale jednostranný. Ako píše v úvode k svojej knihe, napadlo mu kedysi pred mnohými rokmi, že ľudská kultúra sa rodí a rozvíja v hre ako hra. A tak svoju vedeckú kariéru zasvätil v podstate zhromažďovaniu dokladov pre názor, že človek nie je ani tak tvor múdry (*homo sapiens*) ako skôr živočích, ktorý sa hrá (*homo ludens*); a svoju knihu *Homo ludens* venoval analýze herných foriem práva, filozofie, umenia a iných ľudských aktivít.

Hra, hovorí Huizinga, nie je špecifická pre človeka; hrajú sa aj zvieratá (pre človeka je špecifický smiech, takže Aristotelovo *animal ridens* charakterizuje človeka v protiklade k zvieratám presnejšie než Linnéov *homo sapiens*). Hra teda nesúvisí s racionalitou, nie je ani viazaná na nijaký stupeň kultúry, ani na nijakú formu svetového názoru; je všadeprítomná.

Podľa Huizingu však na pochopenie nestačí biologické vysvetlenie: na vybitie energie, uvoľnenie po vypätí síl, prípravu na požiadavky života či kompenzáciu za neuskutočnené – tak sa zvyčajne biologicky vykladá podstata hry – mohla príroda „vymyslieť“ formu čisto mechanických reakcií a cvičení; no podstatou hry je jej intenzita, jej „nadbytočnosť“ – je v nej schopnosť pobláznit’. „Prítomnosť hry stále potvrdzuje, a to v najvyššom zmysle, nadlogický charakter našej situácie v kozme.“ Každá hra je podľa Huizingu slobodným konaním; hra na rozkaz prestáva byť hrou. Hra nie je „obyčajný“ život, je vystúpením zo života, vstup do sféry aktivity s vlastnou tendenciou, kde všetko sa deje „len tak“, no pritom s najväčšou vážnosťou. Dokonca vážnosť hry je často až posvätná, ako o tom svedčí existencia mýtov a kultov, ktoré podľa Huizingu vyrástli z hry. „Hra leží mimo disjunkcie múdrosť – bláznovstvo, ale i mimo protikladu pravdy a nepravdy a dobra a zla.“ Hra vytvára poriadok, do nedokonalého sveta vnáša dočasne prehládnú dokonalosť. Hru vždy charakterizujú pravidlá; a voči pravidlám hry, ako hovorí Paul Valéry, nie je možný skepticizmus, sú neotrasiteľné. Ak je kultúrny pokrok vedľajším produktom ľudského „pudu hravosti“, je potom nezmyselné – hovorí Huizinga s odvolaním sa na Frobenia – hľadať vysvetlenie každého prejavu ľudského pokroku v nejakom „prečo“, „za akým účelom“?, „z akých dôvodov“? Kultúra vyrastá z hry; „čím je hra schopnejšia zintenzívniť život jednotlivca alebo skupiny, tým viac sa stáva kultúrou“. Hra, a potom teda ja kultúra, je vždy aj zápasom, riskovaním; vratké vyhladky na výhru, napätia, tvoria podstatu hráčskeho postoja. Je snahou o víťazstvo; víťazstvom sa získa vážnosť a česť a tie vždy pripadajú k dobru celej skupiny, do ktorej víťaz patrí. Pranie byť cenený a vážený pôsobí od detstva až po najvyššie kultúrne činnosti ako jeden z najsilnejších pudových impulzov k zdokonaľovaniu jednotlivca i skupiny. Idea ušľachtileho zápasu je jedným z najmocnejších impulzov kultúry.

A teda i vo vede nachádza Huizinga výrazné prvky hry. Je stimulujúce čítať Huizingove úvahy o vede ako hre a je vďačné zamyslieť sa nad dôsledkami takýchto úvah. (V prvom priblížení stačí zameniť slovo hra v predchádzajúcich riadkoch, ktoré sumarizovali myšlienky

Huizingovej knihy, za slovo veda, aby sa nám fenomén vedy vynoril v objavne novej podobe.)

Huizinga predovšetkým súdi, že veda vyrástla z hry. Filozofické myslenie sa podľa neho zrodilo z kultových súperení; neskôr starí Gréci rozvíjali svoje filozofické názory tiež vo forme súperivých dialógov; sofisti vraj chodili po gréckych mestách a ich verejné vystúpenia mali charakter športových podujatí a podľa toho aj priťahovali publikum. Neustále teologicko-filozofické dišputácie, kombinované so zložitým ceremoniálom riadeným prísnymi pravidlami, dávali prevádzke stredovekých univerzít herné črty...

Dvadsiate storočie, a najmä jeho druhá polovica, dalo vede iný charakter. Celý rad herných prvkov sa z vedy vytratil. Huizingovi sa vôbec zdá, že moderná doba je stále menej a menej hravá; i šport sa mení z hry na akési čudne vážne zamestnanie. A kult mladosti a zábavy, ktorému sa oddávajú dospelí, je podľa neho nie narastaním zmyslu pre hravosť, ale puerilizmom: moderný človek sa nestáva detským, ale detinským. Dieťa nie je detinské, keď sa hrá, ale stáva sa takým, keď ho hra začne nudiť a keď nevie, na čo sa má hrať. Prvé, čo robí, mohli by sme dodať, je, že sa stáva zlomyseľným, závidí iným deťom a porušuje pravidlá hry.

Predstavme si, čo by sa stalo, keby sa vede pripísal podobne veľký spoločenský význam ako špičkovému športu. Vyberali by sa na ňu iba tí, čo by mali zodpovedajúce hráčske schopnosti: rozvinutý intelekt, neobyčajnú imagináciu, zmysel pre krásu logických foriem a hypertrofovaný exploračný pud. Tak ako športovcom, nebolo by im treba vymýšľať „dôstojné“ odôvodnenia ich činnosti: Nepredstierali by falošnú skromnosť, nehanbili by sa za to, že chcú získať víťazstvo nad súperom; ich ctižiadosť by nebola slávybažnosťou, ale úsilím o dokonalosť v očiach vlastnej skupiny. Zmysel pre „fair play“ by im bol samozrejmy. Všetko by brali smrteľne vážne – v rámci hry a jej pravidiel; a po zápase by si víťazi i porazení zasadli družne k jednému stolu, spojení spoločne prežitým pobláznením, s vedomím, že to všetko bolo „len tak“. Platilo by to o vzťahu k obom našim súperom: prírode i profesionálnym kolegom.

Vedecké konferencie by sa stali modernými turnajmi intelektuálnych rytierov; ba ešte i obhajoby kandidátskych prác by mali ľahkosť, švih a brilantnosť stredovekých dišputácií. Námietky, oponovanie, provokovanie k alternatívnym výkladom, ostré výmeny názorov by bolo šľachetnými cnosťami. Výchova vedeckého pracovníka by bola učením pravidiel hry, tréningom a kultiváciou športového ducha. Vedecké úspechy by boli reprezentovaním národných farieb a stali by sa záležitosťou prestíže krajín; medzinárodné vedecké kongresy by sa stali olympiádami; predposlednú stranu novín, venovanú vede, by verejnosť čítavala s rovnakým napätím ako športové výsledky z poslednej strany. (Ved' prečo dnes čítame tú poslednú? Hlboko v sebe nesieme dve biologicky vynútené potreby: potrebu skupinovej identity a potrebu víťazstiev. Víťazstvo našej skupiny je súčasne naším osobným víťazstvom; cez športovú hviezdu nášho klubu sprostredkovane sa realizujeme my sami). Prijímalo by sa ako samozrejmosť, že veda je hrou kolektívnou, že iba zohraný kolektív má šancu na úspech; a že solidarita so spoluhráčmi znásobuje radosť z hry. Kapitánom by bol, pochopiteľne, hráč najzdatnejší a s najväčším zmyslom pre kolektívnu hru.

Tak ako v športe nemôžu byť nešikovní alebo otrávení rutinéri, vytratili by sa z vedy ľudia bez invencie, znudení, unavení, zakomplexovaní, zlomyseľní. Jednoduchá, ušľachtilá, optimistická etika športu stala by sa etikou vedy. Závist', tá najhoršia pliaga vedeckého života, meniaci život jej objektov na utrpenie a jej subjektov na peklo, dostala by svoju neškodnú športovú podobu – ak športovec vôbec pozná závist'; ak v ňom závist' nie je skôr vždy prekrytá rešpektom a obdivom k súperovi. (A ak ju aj pozná, tak najmä šport profesionálny. Profesionalizmus, ako je zrejmé z Huizingovej analýzy povahy hry, je negáciou hry, jej popretím. Nešťastná nevyhnutnosť profesionalizácie vedy! Ale čo ak je to našťastie tak, že iba vedeckú prácu možno profesionalizovať, no bádanie nie?)

Vedelo by sa, že ako v športe, i vo vede sa rýchlo zostarne. Opotrebovaní hráči by sami odchádzali z aktívnej činnosti, aby ju nekazili a mladým entuziastom nevnucovali svoje tempo a svoje zastarané poňatie hry. So všetkou poctou stávali by sa potom trénermi, športovými novinármi, funkcionármi klubov: tešili by sa z úspechov dorastu, ktorý odchovali. Alebo ktorý svojimi funkcionárskymi krídlami chránili. Úspech mladých by bol ich úspechom bez toho, aby svetu smiešne nahovárali, že to nie mladý hráč spred bránky, ale oni z funkcionárskeho kresla strelili vynikajúci gól.

Štáty by na vedu dávali aspoň toľko ako na špičkový šport a na iné formy zábavy. So samozrejmosťou; nikto by nepochyboval, že jedna z vrcholne vzrušujúcich hier patrí k plnému životu človeka a zároveň i k uspokojeniu más. Panem et circenses – veda by poskytovala nielen „panem“, ale aj „circenses“.

Zavrime však Huizingovu knihu a prerušme svoj sen. Na rozdiel od hier, nebola veda nikdy zábavou nevinnou a neškodnou. Hra s jadrom atómu sa ukázala nebezpečnou. Hra s jadrom bunky, čo sa práve začala, môže byť ešte nebezpečnejšia. Kiež by ju aspoň hrali tí, čo majú športového ducha a zmysel pre fair play!